

JE LI "NARODNA NOŠNJA" NARODNA?

JADRAN KALE

Muzej grada Šibenika
Gradska vrata 3
22 000 Šibenik, Hrvatska

UDK: 391:001.4](497.5)"18"

Kategorija: Pregledni rad
Primljeno: 29. 6. 2008.
Prihvaćeno: 20. 11. 2008.

Odjel za etnologiju i kulturnu antropologiju
Sveučilište u Zadru
Ulica Franje Tuđmana 24i
23 000 Zadar, Hrvatska
jkale@public.carnet.hr

U radu se preispituje neologizam XIX. st. "narodna nošnja", kao i njegova pojmovna prethistorija. U širem hrvatskom okviru i užem sjevernodalmatinskom obuhvatu su pretresene poveze narodne riječi i njihova značenja. Prikazana je disciplinarna uporaba pojma. Rad završava prijedlogom za terminološku rehabilitaciju.

Ključne riječi: narodna nošnja / kanon / terminologija / kodifikacija / invencija / romantizam

U svakoj se struci posao obavlja posebnim alatima.¹ Električaru nema "vajde" od kliješta za stezanje cijevi niti ćemo pred ciklotronom zatjecati biologe. No, loše se piše ribaru bez čvrsto zategnute udice i današnjeg motornog vitla za mreže ili pak jezikoslovcu bez rigoroznih provjeravanja jezičnih zakonitosti. Mnogi od tih polaznih disciplinarnih alata su terminološki jer se predmetu i ne može izravno pristupiti ako nema suglasnosti o nazivanju finesa iz istraživačkog postupka pa provjera rezultata i rasprava ne mogu daleko odvesti. Tko poznaje specijaliziranu terminologiju, gotovo da je stručnjak i bez diplome. U etnološkom se poslu doima da se ponekom od tako važnih alatki, da tako

---

¹ Članak je prilagođen dio uvoda disertacije o narodnim nošnjama i povijesnoj kulturi odijevanja u sjevernoj Dalmaciji pod mentorstvom Aleksandre Muraj. Mentorici toplo zahvaljujem na naputcima i strpljenju, svojim studentima na poticajnom ambijentu za kakav je vrijedilo promišljati polazišta, kolegama u Muzeju grada Šibenika na potpori i vrijednom radnom ambijentu, a kolegici Vjeri Bonifačić na potpori i važnom legatu pohranjenom u biblioteci Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Na putu prema boljem sadržaju ovog rada zahvalnost dugujem i uredništvu i ocjeniteljima *Etnološke tribine*. Svaki previd i eventualna greška su moji. Zahvalnost za uporabu građe dugujem i kolegama na Odjelu za etnologiju i folkloristiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (arhiv Etnološkog atlasa Jugoslavije) te kolegama u Narodnom muzeju u Zadru, Etnografskom muzeju u Splitu, Etnografskom muzeju u Zagrebu, Gradskom muzeju Drniša i Kninskom muzeju. Bez građe i podataka namaknutih i čuvanih u tim ustanovama ovaj rad ne bi bilo moguće napisati. U samostanu sv. Lovre u Šibeniku bilo mi je omogućeno čitati i ekscerpirati rukopise fra Josipa Jurina, u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje rukopisni rječnik Ivana Tanzlinghera Zanottija, a u Muzeju grada Trogira Škarićev prijevod Biblije. Toplo im zahvaljujem.

kažemo, cijev ne može čvrsto stegnuti. Zupci nekoć čvrstog i pouzdanog pomagala kao da su istrošeni pa nam iz spojeva cijevi kroz koje teče fluid opažane stvarnosti zanimljive tvari nestaju prije no što u čašama gotovih istraživanja uspijemo kondenzirati bitne etere podneblja. Stoga od takvih napitaka naše zajednice dobijaju tim manje okrijepe, od istreniranih opažatelja i prepoznavatelja u kulturnom rebusu ponešto ipak ostane neuočeno i neistaknuto, a među svim vrijednim studijama čitavo društvo uskraćeno za odgovor ili dva više. Jedan od takvih smekšalih alata naše struke je pojam "narodna nošnja". Želimo li biti posve jasni, makar u unutardisciplinarnim raspravama ako već ne i šire, valja nam rabiti termine nedvosmislenih značenja. Na ovome mjestu ćemo ih promotriti podrobnije u izvorima iz sjevernodalmatinskog područja, uz više usporednih okvira. Propitujući ih ne kanimo smijeniti, već u diskusiji o istraživačkom predmetu i metodama osvježiti pogled na zadaće ove znanosti u okolnostima toliko različitim od onih u kojima je nastajala. Stoga je razumljivo da su takve rasprave započele već od godina ulaska etnoloških istraživanja u gradske ambijente, sučeljavajući pojam "narodne nošnje" pojmu "mode" (Makarović 1972; Rihtman-Auguštin 1976; Brenko 1994).

Ove su istraživačice, a kasnije i Aleksandra Muraj (1998, 2006) i Vjera Bonifačić (1997, 2008) konstatirale romantičarsko kovanje izraza "narodna nošnja". Do vremena kad se u hrvatskome jeziku počeo rabiti njegovo je značenjsko polje u europskom pojmovniku već bilo ustaljeno.² Od najstarijih reprezentacija ta je semantička odrednica zadržala vrijednost alegorijske figure sposobne pregledno uopćiti raznovrsnu stvarnost i sadržavati moralnu implikaciju. Kao i miris u bliskom opažanju kulture odijevanja "nošnja" je u opažatelja prizivala vrednovanje. Hollander početke takve predodžbe o istaknuto nošenoj odjeći prepoznaje od doba renesansnog kazališta kakvo je smijenilo srednjovjekovne religiozne predstave i ceremonije s važnom ulogom odjeće, s ranijim predlošcima obrednog odijevanja u antici s tadašnjom arhitektonskom scenerijom u korijenima takvih nazora (Hollander 1988: 238-310). Nosivost tog znaka u doba romantizma scensku je odjeću učinila osobito prikladnim ideološkim simbolom,³ znakom respekta za doličnu prošlost nacionalnih država (Hollander 1988: 302). Važan su povijesni predložak ustaljivanju nazora o istinitim i ispravnim prikazima odijevanja društvenih grupa bile i knjige nošnji kakve su zaživjele od izuma tiska do preobrazbe u modne knjige sredinom XVIII. st., dijelom vezane i za kazalište (Roche 2000: 194; Ilg 2004). Novom snažnom vezivanju prikazanoga lika za moralni habit vjerojatno je pridonijela i era fotografskih portreta (Hollander 1988: 328). Ideološki su zasadi romantizma ovu frazu u jezičnom osjećaju ograničili u razdjeljivanju i kombinatorici, tako da bi i danas svakom domaćem govorniku neskladno zvučao izraz poput "radnička

² Ono je nastalo istodobno sa civilizacijskim procesom regulacije nagona koji je raščlanio Norbert Elias (1996: 154, 187 i dr.).

³ Za radikalni posljedak v. programatske stavove Nacional-socijalističke njemačke radničke partije (nacisti) o potrebi istraživanja i afirmacije nepomučenog sklada izvorne "narodne nošnje" kakvu valja zaštititi od stranih utjecaja (Lixfeld 1994: 21, 91, 99, 157).

nošnja", "plemićka nošnja", "glumačka nošnja"⁴ ili "redovnička nošnja". Nošnja je čvrsto svezana za sam narod, iz kojeg su se u XIX. st. terminološki i institucionalno tek kretale naroditi mnoge društvene, kulturne i akademske ustanove.

Ustaljivanje izraza "narodna nošnja" u hrvatskome jeziku s "nošnjom" kao riječi koja kao leksikografska uspješnica podsjeća na rasprostiranje riječi "zadruga" u hrvatskoj pravnoj i akademskoj uporabi i "narodom", čiji je utjecaj određen ideologijom romantizma iz doba uspostava nacionalnih država. To je 1930-tih godina bila jedna od temeljnica za institucionaliziranje pojma "narodna umjetnost" i znanosti koja se putem visokog školstva i muzeja krenula posvetiti takvu istraživanju. Sama "narodna nošnja" i "narodna umjetnost" nisu bili pojmovi za raščlambu već samopodrazumijevajuće polazište za istraživačke zadatke koji su dostojni nove znanosti. Kako to danas u reformuliranom glavnom istraživačkom pitanju za etnološko istraživanje domaće kulture odijevanja postavlja Vjera Bonifačić, predmet interesa nove znanosti u to njezino formativno doba upravo je novostvoreno značenjsko polje odjeće koja je promijenila svoju funkciju. Ta je odjeća postala zanimljiva za istraživanje onda kad je u revolucionarnom XIX. st. prekoračila granicu samodostatnog kućnog dobra, radno i životno funkcionalnog za svoje korisnike u njihovim društvenim okolnostima, i poprimila novu društvenu funkciju simbola nacionalnog, odnosno nadnacionalnog identiteta (Bonifačić 1997: 145). U tom je poslijeromantičarskom razdoblju zadržana ideološka konotacija nadnacionalnog (u nas panslavenskog) identiteta koji je bio ključan u reaktualizaciji romantičarskog političkog programa izvan njemačkih zemalja. Za vlast u doba između svjetskih ratova je bilo važno raspolagati s neupitnim objedinjavajućim kulturnim simbolom poput slavenske narodne nošnje i njezinih detalja, kao svakomu poznatom mobilizirajućom razlikovnošću spram prisutnih teritorijalnih interesa susjednih sila (Bonifačić 1996: 258), s "narodnim i državnim jedinstvom" kao krilaticom državne ideologije integralističkog jugoslavenstva (Dimić 1997: II, 269). Politički koncept "troimenog naroda" Srba, Hrvata i Slovenaca nakon Drugoga svjetskog rata slijedila je federalistička ideologija "bratstva i jedinstva naroda i narodnosti", u kojoj su i konvencionalizirane "narodne nošnje" imale svoje mjesto. Politički korektan javni nastup folklornih skupina podrazumijevao je i dio repertoara s narodnim kolima i pjesmama drugih naroda i narodnosti, s istaknutom porukom društvene harmonije i uvažavanja drugih kulturnih identiteta u državi – ali u skladu s prvorazrednostima i drugorazrednostima kakve su očitovane u političkoj praksi.⁵ U stvarnosti je ovakvo kulturno demonstriranje zajedništva ipak prije svega značilo selekcioniranje nepolemičkih i nekonfliktnih kulturnih sadržaja u kojima su tenzije mogle iskrsnuti čak i uvrštavanjem

⁴ "Glumačka nošnja" je u stvarnosti kostim, riječ koja je omogućila terminološke prijedloge poput *demicostume* za prijelaznu odjeću između nošnje i odijela (Staruch 1990: 34) ili, po analogiji folklorizma, *costumism* (Seid 1987: 30).

⁵ Kriza tada drugorazredne "narodnosti" s Kosova podriiva sigurnost u ovome dijelu svijeta sve do danas. "Političku folkloru skupinu" kao pravničku kvalifikaciju ovakvih situacija navodi Rihtman-Auguštin (2002: 24).

minornih asocijacija na simbole partikularnih povijesnih suvereniteta (Rihtman-Auguštin 2001: 131).⁶

"RAZLIČJE NOŠIVA"

Što se osim "narodne nošnje" još moglo udomaćiti? Imenica iz pojma "narodna nošnja" izlazi iz glagola "nositi", koji je praslavenskog postanja te baltoslavenske i sveslavenske rasprostranjenosti. Značenja ovog glagola u najopširnijem leksikografskom prikazu – Akademijinu rječniku (dalje u tekstu ARj) – prikazana su na šest stranica, s 14 značenja za aktivni i pasivni oblik i pet značenja za povratni oblik. Nama najzanimljivije značenje "nositi na sebi ruho ili dio ruha, obuću ili kakav nakit" donosi ukupno 44 jezična primjera, od toga njih 14 samo u podznačenju vezanome uz "ruho". Među tih 14 primjera četiri se odnosi na nošenje "haljina" ili "haljine", tri za "ruho" i "odiću", te jedan za "odijelo", "svite" i "rizu". Od 44 primjera (uključivši od XIII. st.) nijedan se ne odnosi na riječ "nošnja" (ARj 8: 234-240).

Kako se na tome mjestu tumače značenja glagola "nositi", razumije se držanje i vanjskih i unutarnjih svojstava bića. "Kako se tko nosi sa svojom teškoćom" dopire i do karakternih, psiholoških kvalificiranja. Žena može biti "nosilja" i "nositi" čedo u utrobi kao "noseća",⁷ a potom može poroditi "nedonošče", kokoši mogu "nositi" jaja i biti "nosilice", ljudi mogu biti "listonoše", "lučonoše", "glasonoše" ili "nosači" kojima se plaća "noševina", dok osoba uopće može "obnašati" kakvu javnu dužnost ili se okarakterizirati izvedenim pridjevima poput "nesnosan" ili "zanosan" (u Skokovu etimologijskom rječniku, dalje u radu navođen pod kraticom SER, 2: 512).⁸ Na razmeđima takvih doslovnih i prenesenih "nošenja" su višeznačnosti koje nositelja prikladne vanjske oznake poput dolične odjeće utvrđuju u društvenom obilježju. Najuobičajeniji je oblik takva značenja "čast i dostojanstvo", a jasno zasebno značenje ima glagol "ponositi (se)".⁹ Preklapanje karakterne i odjevne kvalifikacije je očito svojstveno nizu riječi raznih jezika koje, čak i bez etimologijskih poveznica među jezicima, semantički ciljaju i na odjeću i na karakter, običaj ili kulturu. Poznat je engleski primjer riječi "habit", koja je već dugo opisivana i kao nošena odjeća i u značenju

⁶ Čuvenim je postao prekid nastupa folklornog ansambla "Lado" u Brčkom 15. IV. 1983. zbog trobojne tkanice, koja je zbog svojeg slijeda boja protumačena kao "nesocijalističko obilježje" (o. c., 148).

⁷ Ovakvu izvedenicu poznaju Tanzlingher i Jurin (*sub* gravida; gravido).

⁸ Glagol je srodan glagolu "nesti" (npr. "nesti jaja"), a prema aoristu "nijeh" imamo i infinitiv "-nijeti" (u npr. "doprinijeti", "ponijeti" itd.). Indoeuropski korijen ovih slavenskih glagola rekonstruiran je u značenju "pružati se", sa značenjima srodnih riječi iz indoeuropskih jezika poput "dostizati" ili "podizati" (Gluhak 1993: 441).

⁹ Među dva pobježe upoznata rukopisna rječnika lokalnog postanja, u Jurinovom rječniku (Šibenik, konac XVIII. st.) takve hrvatske pojmove nalazimo u značenjima riječi "ornamentum" (ures, naprava, urešaj, kitilo, nakićenje, poštenje, dostojanstvo, napravljenje), "pompa" (urešenje, narešenje, sprava, naprava, gizdavo nakićenje, svetkovina, časnoštovlje), "candidatus" (obučen u svitlost, u dostojanstvo, u gospostvo), "decor, ornatus" (čast, dika, krasnoća, nakićenost), odn. "decoratus" (lipotan, lip, liep, krasan, uljudan, uzorit, dičan, pristao, gizdav, uresan). U Tanzlinghera (Zadar, konac XVII. st.) ne nalazimo ovakve prijevode.

osobnih navada i duhovnih svojstava.¹⁰ U talijanskom je isto ustvrđeno i za riječ "costumi",¹¹ npr. u prikazima naroda poput "I costumi et i modi particolari de la vita de Turchi", koje je 1545. u Rimu objavio Luigi Bassano ili "I costumi, et la vita de Turchi", koji je objavio u Firenci 1548. Giovanantonio Manavin (Ilg 2004: 46). Osim tog talijanizma u francuskom jeziku XVI. st. je ta dvoznačnost osvjedočena i riječju "habit" (ibid.). Riječ "nošnja" u nesporedno iskazanom značenju riječi "habitus" je u morfološkom smislu opisa rabio botaničar Josif Pančić, dakle kao narav biljke vidljivu iz njezine vanjštine (po: ARj 8: 241). I za ljude i za stabla bi, dakle, nošnja bila način kako se tko (ili što) pred drugima nosi sa svojom opažajnom i društvenom pojavom. Primjerice, nekakva izmišljena "nošnja pustinjaka" bi se bukvalno imala shvatiti kao proturječe. Pustinjak je izabrao ne nositi se s takvom društvenom zadaćom, jer to nema pred kime činiti.

Stoga možemo reći da u nizu jezika riječ za običajnu odjeću izlazi u susret semantičkoj potrebi za kulturno, uključivši i moralno kvalificiranje. Takvoj je vrsnoći prepoznatljivo obilježje dolična odjevenost. U pripadnoj povijesnoj jezičnoj praksi hrvatskoga naroda "nošnja" nije bila obična riječ, već je ukorijenjena u kovkoj i semantički razgranatoj osnovi što je čini bliskom jezičnom osjećaju. Među rječnicima relevantnima za hrvatski jezik starijima od XX. st. ovu riječ donosi samo Karadžićev. Tamo u značenju "die Tracht" i "der Kleider" imamo riječi "nošaj", nošivo" i "nošnja" (Karadžić 1898 [1818]: 438). Riječima suvremenika s početka XVIII. st. se na mjestu opisa vođanskog sela gdje bi danas stajala "nošnja" zatječe "nošivo":

"Mačvani, Jadrani, Bošnjaci, Ercegovci, Dalmatinci, svi vode u jedno mjesto naseliti i iz različitih predela nošivo svoje doneli su. Posle kad su Hrvati i proči Srbi iz venecijanskih predela doselili se, još veće različje nošiva proizašlo je." (Popović 1959: 251, prema Nikolić 1978: 56).

Preostala izvedenica je "nosivo", kao teret i kao odjeća – u potonjem značenju s dva Pavlinovićeva primjera iz 1871. (ARj 8: 240). Među prvim književnim navodima riječi "nošnja" u hrvatskome jeziku primjer iz Senja 1878. je rabi u današnjem značenju "odijelo", a na mjestu danas obične riječi "nošnja" je riječ "ruho": "Gdi je nošnja gradska, [a] gdi prvanje ruho?" Mihovil Pavlinović u "Razgovoru o slavenstvu, jugoslavenstvu, srbo-hrvatstvu" konstatira: "Jedni i drugi drže se i jezika i nošnje narodne" (Zadar 1876 (3. izd.); oba hrvatska primjera prema ARj 8: 241). S druge strane, leksikograf odjevnu konotaciju te riječi svrstava tek iza sinonimije s riječju "nošenje" (npr. iduća nošnja knjiga, nošnja drva) i sinonimije s "nošenjem" u trudničkom smislu (tj. "nošnja" kao trudnoća). Tako se u dvadesettrosveščanom Akademijinu rječniku riječ "nošnja", u stupcu 25 puta kraćem od onoga za razna značenja glagola "nositi", i njezino odjevno značenje našlo tek treće po redu, samo ispred iznimne Pančićeve "nošnje" u značenju

¹⁰ *The new shorter Oxford English Dictionary on historical principles*, vol. 1, Oxford 1993: 1168.

¹¹ Tanzlingher tu talijansku riječ prevodi isključivo u značenju "razlog, običaj, ćud, šega", a Jurin iza polazne latinske natuknice "mos" za istu daje prijevod "običaj, adet".

"habitusa" stabla. Svezak ARj u kojem je rječnička natuknica "nošnja" objavljen je 1922. godine.¹² Dvojezični rječnik koji je objavljen u Zadru 1901. "vestimento" prevodi kao "nošaj", "nošivo" i "nošnju" (Parčić 1901: 520). Riječ "nošnja" nije upotrijebljena ni u prevoditeljski i komentarski najpomnijem starom hrvatskom prijevodu Biblije, koji je zaderski bogoslov Ivan Matija Škarić objavio 1858. godine. Na potrebnim mjestima je njegov redovit prijevod riječju "odića", zbog zalihosti još i riječju "haljina".¹³ Po objavljenoj konkordanciji se i u današnjoj zagrebačkoj Bibliji za odjevne cjeline rabe riječi "haljina" (250 puta), "odjeća" (125 puta), "odijelo" (51 puta), "ruho" (18 puta) i "odora" (11 puta). Riječ "roba" rabi se samo u općenitom značenju tržišnih dobara pet puta. Ni u ovome prijevodu Biblije se riječ "nošnja" ne rabi.

Zanimljiv jezični fond može biti i antroponimija. Usporedimo li zastupljenost hrvatskih prezimena s osnovama iz riječi "haljina", "odjeća", odn. "odijelo", "ruho", "odora" i "nošnja" kakva bi nam u nekoj mjeri mogla posvjedočiti o njihovim povijesnim tvorbenostima, najprije treba upozoriti na homonimije između pojedinih oblika riječi "ruho" i "rušiti" ili pak "nošnja" i "nos". U bliže promotrenu sjevernodalmatinskom području u Velom Ižu postoje prezimena Rušina i Rušinić, u Kukljici Rušin, u Preku Rušev, a drugdje u Hrvatskoj Rušinović (Drvenik V.), Ruhek (Gornji Andrijevcu kraj Sl. Broda) i Ruvarac (Grubišno Polje, sve prema "Leksikonu prezimena", dalje u radu LP, 569-572). Druga prezimena potječu iz raznih krajeva Hrvatske: Halja (Pehli kraj Rijeke), Haljer i Haljić (V. Lošinj), Haljinko (Đurđevac) (LP 216), potom Riz (Beli Manastir), Rizi (Lekenik Erdedski kraj Siska), Riznar (Zagreb), Riznić (Vukovar) i Rizović (Samobor) (LP 562), zatim vrlo rijetki primjeri poput Odicki (Virovitica) i Odiček (Gračenica Gornja kraj Kutine) (LP 466), i na koncu jedini primjenljivi primjeri iz skupine vezane za "nošenje", iz kojih se zapravo ne može raspoznati jesu li vezani za to ili za "nos": Nosaček, Nosačev, Nosić, Nosil, Noska, Nosklović, Nošak i Noše (posljednji kao jedini nositelj prezimena u Zagrebu; sve prema LP 460). Dakle, u istraživanom području realnu antroponimijsku vrijednost moglo bi nositi samo "ruho", što se poklapa s etnografskim gradivom.¹⁴

Najranije pronađeni navod "narodne nošnje" u hrvatskoj publicistici je članak "O važnosti narodne nošnje", koji je Bogoslav Šulek (potpisan inicijalima) u dva nastavka objavio u "Danici ilirskoj" br. 52 i 53, na Badnji dan i Silvestrovo 1842. godine. Naslov

¹² Iz glagolskog polazišta "nositi" je u XIX. st. iskovan još jedan poznati neologizam. To je riječ "snošaj", kojem ARj prvu uporabu locira u srpsko-njemački rječnik objavljen u Pančevu 1895. godine. I sto devet godina nakon toga "Hrvatski etimologijski rječnik" (nadalje: HER) konstatira njezinu isključivo knjišku narav. U toj je privatnoj domeni ostala, za razliku od tvorbeno bliske javne "nošnje", očito zbog svoje ideološke nezanimljivosti.

¹³ Opširnije u npr. Izl. 29.5, Ez. 16.11, 2 Sam. 13.18, 1 Pt. 3.3-4, Br. 5.8.4 i čuvena zabrana ukrašavanja vezom u Lev. 3.19.19 i 5.22.11.

¹⁴ U bliže promotrenu sjevernodalmatinskom području za odjevne cjeline je zabilježena uporaba riječi "ruho": šibenski otoci, Blizna, Privlaka, Radovin, Ramljane, Sestrunj, Veli Iž; "ru'o": Ervenik Gornji, Karin Donji, Korlat, Kožlovac, Nunić, Pridraga, Pristeg, Radovin, Radučić, Rodaljice, Stankovci, Vrana, Zelengrad ili striktno u značenju "ženska nošnja": Galovac, Kašić, Murvica, Šibuljina; "ruvo": Drinovci, Đevrske, bukovački Kakanj, Mratovo, Smrdelje, Varivode, bukovačko Zečevo i Zmanja Vrelo.

može zavesti jer u sadržaju članka pisac rabi i izraze "narodno nošivo" (str. 203), "narodna odjeća" (str. 204, 205, 208), "odijelo djedova" (str. 206), "oprava (...) djedova" (str. 206), a "narodna nošnja" (str. 208, 209) se ističe u mobilizacijskom zaključku:

*"Na stranu dakle sa svim, što nas opominje na dosadanje robsko tuđinstvu dvo-
renje: uz narodni duh, narodni jezik, neka vlada i narodna nošnja!"* (Šulek 1842: 209).

Uopće se etnografske pojedinosti u članku (crvena kapa, gunjac, opanci na str. 205) uklapaju u ideološko suprotstavljanje tuđincima, "srebrom i zlatom nakićenim neprijateljima" (ibid.) iz okolnosti oslobođenja slavenskog življa od turske vlasti ili protiv kozmopolitizma, "budući da se dosada narodnom nošnjom jedan puk od drugoga tako rekuć odcjepljuje" (Šulek 1842: 206). Sličnim je riječima kozmopolitske težnje u umjetnosti uopće denuncirao A. Šenoa, naglašavajući njezin nacionalni značaj (Iveljić 2007: 230). U Šuleka se narodnom nošnjom "na prvi pogled poznade tko je domorodac, tko li je tuđinac ili barem sluga tuđinaca" (Šulek 1842: 208). Mobilizacijski ton članka razumljiv je nakon polazne konstatacije da "neima bo kod nas narodnoga nošiva" (ibid.: 203), ti se "bitni znakovi" tek imaju ustanoviti. Za takvu je zadaću jezičnom osjećaju bliska "nošnja" vjetar u jedrima dobila iz Karadžićeva Rječnika. Uzor nije jednokratn. I narodna kapa, gunjac i opanci koji su pobijedili srebrom i zlatom nakićenog neprijatelja odnose se na lik srpskog vojvode Vučića, "te malo što ga i za kneza od Srbije ne odabraše" (ibid.: 205).

U leksikografskom fondu podrobnije istraživanog sjevernodalmatinskoga područja Faust Vrančić potkraj XVI. st. među 5800 hrvatskih riječi donosi 54 riječi vezane za tekstil i odijevanje (Vrančić 1971 [1595]), a na odjevne cjeline odnose se "odića", "svita", "halja" i "ruho" (*sub* "amictus", "habitus", "vestmentum", "vestis" i "vestitus"), kao i "nošenje" ("gestus", "gestatio").¹⁵ Stoljeće nakon Vrančića Tanzlingher donosi 610 natuknica sa 760 hrvatskih riječi vezanih uz tekstil, odjeću, nakit, pripadni pribor i postupke.¹⁶ U rječničkim stupcima na odjevne cjeline se može primijeniti: "odilo, odića, svita, haljina, riz" (*sub* "vestmento"), kao i glagolske radnje: "oditi se, oblačiti se, obući se" (*sub* "vestirsi"), "oditi, obući, opraviti, zaoditi" (*sub* "vestire"). Također je vrijedna i natuknica s riječima "odiven, obučen, zaodiven, opravan, opravljn" (*sub* "vestito"). "Odilo" je i prevedenica za krevetni pokrivač (*sub* "coperta da letto"). U Tanzlingherovu fondu je vrlo zanimljivo uočiti da "ruho" dolazi samo u žalobnom kontekstu: "poruha,

¹⁵ Isusovac Bartol Kašić (Pag, 1575. - Rim, 1650.) je sastavio u Rimu 1599. godine hrvatsko-talijanski rječnik koji nije objavljen gotovo četiri stoljeća (Kašić 1990). U ukupnom hrvatskom fondu od oko 3700 riječi u prvom je stupcu prenio 3120 Vrančićevih hrvatskih riječi, a preostatak je iz vlastita fonda. U njemu se nalazi šest riječi vezanih za tekstil ili odijevanje kojih nema u Vrančića, od kojih je ovdje zanimljivo konstatirati riječ "haljina".

¹⁶ Zadarski liječnik i kanonik Ivan Tanzlingher-Zanotti (Zadar, 1651.-1732.) napisao je rječnik "Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico, e latino" od čije sam se tri redakcije koristio drugom, koja je u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje zavedena pod inv. oznakom Š6/86 (riječ je o kopiji uvezanog sveska iz arhiva HAZU, sign. I b 142). Rukopis druge redakcije rječnika datiran je u 1704. godinu. Rječnik nije objavljen ni u jednoj od svojih triju redakcija. Metodom uzorka sam procijenio da rječnik sadrži oko 15 i po tisuća rječničkih natuknica, a broj hrvatskih riječi vjerojatno broji oko 37 i po tisuća. Među hrvatskim riječima zastupljeni su i lokalizmi. Tanzlingherov rječnički fond nije iskorišten u ARJ.

ruho" (*sub* "veste di lutto"), "porušiti se" (*sub* "vestirsi di lutto") i "porušen" (*sub* "vestito di nero"), što kao žalobno nošenje crnine definira ARj 10: 886. Odera je ovdje istoznačna "plinu" (plijenu, *sub* spoglie del nemico). U nedalekom značenju su i hrvatske riječi "pratež, pokućstvo, blago" (*sub* "robba, ricchezza"). Zanimljiv dio Tanzlingherova sveska je i dodatak rječniku pod naslovom "Epitetti raccolti da diversi autori" (str. 321-330), gdje se u nizanju imenica s pripadnim pridjevima na str. 323 nalazi i "haljina: kućna, ženska, divična [od udavače, op. a.], raskošna, crna [žalobna, op. a.], nepoznana, ohola, bogata, navezana [tj. navezana, op. a.]". Tanzlingherov navod riječi "riz" u značenju "odjeća" korespondira s odgovarajućom definicijom iz ARj 8: 238 (*sub* "nositi"), kao i etnografski navod riječi "riza" u značenju "odijelo" (Belović-Bernadzikowska 1898: 273). U istraživanom području je ova riječ potvrđena samo u značenju ukrasa vezom ili aplikacijom (Ramljane, Plavno). Nepuno stoljeće nakon Tanzlinghera Jurin u Šibeniku donosi ukupno 415 natuknica s 1074 hrvatske riječi vezane uz tekstil, odjeću, nakit, pripadni pribor i postupke, a u hrvatskome stupcu je u značenju odjevne cjeline najčešća riječ "odića" (28 puta), potom "haljina", odn. "aljina" (13 puta) i rjeđe "ruho" ili "odora" (po 2 puta).¹⁷ Riječi "nošnja", "nošivo", "nosivo" ili drukčije izvedene iz "nositi" nema, kao ni u Tanzlinghera.

Izuzmemo li odjevne cjeline poput dječjeg ruha, radne odjeće, livreje, odore, uniforme, liturgijskog ruha, redovničkog habita, žalobnog ruha ili pokladne odjeće, u poblize istraživanom području je za odjevenu cjelinu etnografski potvrđena riječ "ruho", kojoj je etimologijski pretpostavljen zajednički korijen s germanskom osnovom "Rauba", u romanskim jezicima odražena kao "robe" i u nas preuzeta kao talijanizam "roba". Stoga je u dalekom korijenu značenje ratnog plijena (SER 3: 167). U Đevrskama je Ardalić u pjesmi "Naše susjede" zabilježio izvedenicu "ruvarica" (dakle, ruharica), u značenju žena koja ima mnogo ruha (1899: 189). Akademijin rječnik u 14. svesku prenosi "ruhonošu" kao čuvara ruha u mirazu. Riječ "ruho" se redovito rabi i u zadarskim odgovorima Ilije Dede Jankovića, koji su za Bukovicu objavljeni 1874. godine u Bogišićevu zborniku.¹⁸ "Ruho" (kao i "roba") sa semantičkom obojenošću dobara u miraznom vlasništvu žene očito je za takvu oznaku bilo rodno pogodnije od drugih riječi. U poblize istraživanom području je zaslužna povjesničarka Ivna Anzulović sačuvala i etnografski navod izraza za udavaču: "rušna i krušna" (1999: 111), a paremiološki potencijal fraze "o svom ruhu i kruhu" svjedoči i Desanka Nikolić (1978: 198).

¹⁷ Fra Josip Jurin (Primošten, 1730. - Šibenik, 1801.) je bio profesor visokog učilišta u franjevačkom samostanu sv. Lovre. Trosveščanom rječniku "Calepinus trium linguarum" je najveći dio prvi svezak s polaznim latinskim stupcem i ciljnim hrvatskim i talijanskim stupcem, s ukupno oko 100 tisuća hrvatskih riječi. Radi ponavljanja se hrvatski fond može procijeniti na oko 85 tisuća riječi. Jezični fond sadrži lokalizme. Riječi nisu korištene u ARj. Jedini primjerak rukopisa nalazi se u knjižnici franjevačkog samostana sv. Lovre na Gorici u Šibeniku, gdje mi je tijekom 1996. godine na svescima ljubavno omogućio raditi pokojni fra Stanko Bačić. Opširnije v. Kale 1999.

¹⁸ I sam Bogišić 106. pitanje formulira "Komu pripada ruho i prćija ženina?" (1874: 279).

Druga je sama riječ "roba". Potom slijede odjeća i odijelo (odića,¹⁹ odjeća,²⁰ odilo,²¹ odijelo²²). Obje riječi proistječu iz glagola odjeti (sinonimnog s "oblačiti", "odjenu-ti" ili "odijevati", od kojeg izlazi "odijevanje"), s mnogim potvrđama od XV. st. (ARj 8: 602-603). M. Pavlinović je u Zadru 1875. uporabio i oblike "odivo" i "odijevo" (ARj 8: 594), kojima u istraživanome području nema etnografskih potvrda. Zabilježen je i "odilu" srodan ikavski oblik "odilje" (SER 1: 415). Glagolska osnova *-djeti* je praslavenskog postanja i sveslavenskog rasprostranjenja, s izvedenim riječima poput "nadjenuti" (npr. ime), "zadjenuti" (npr. cvijet ili tuču), kobasica "djevenica", "pridijevati" što daje "pridjev" ili creski izraz "odediti se": obući se kao muškarac. K tomu ide i tvorba iz starocrkvenoslavenskog jezika "odežda", istovrsna čakavskoj tvorbi "odeja", koja u našem istraživanom području nije potvrđena. Srodna poljska riječ "dziać" znači "tkati" (Gluhak 1993: 199). Korijsko je značenje "staviti, postaviti" (SER 1: 414-415). Prisutne su i riječi "veštít"²³ i "veštíd"²⁴, koje su posuđenice iz talijanskog jezika "vestito". Akademijin rječnik je ne registrira, a Hrvatski enciklopedijski rječnik (nadalje: HER) "veštít" i "vestit" opisuje kao regionalizam u značenju "odijelo, gradsko po mjeri ili konfekcijsko, ono koje nije narodna gradska ili seoska nošnja" (HER 11: 305). Rodno razvrstavanje očito asocira pojam muškog odijela. Riječ "halja" susrela se i u označavanju odjeće a ne samo jednog odjevnog predmeta.²⁵ Za odjevne cjeline susreće se i riječ "preoblaka"²⁶ i "vîshum"²⁷, a raritetno i "nošnja"²⁸ i "odora".²⁹

¹⁹ Etnografski potvrđena u mjestima: Islam Latinski, Kali, Medviđa, Nevidane, Petrčane, Piramatovci, ravnokotarska Polača, Poljica, Premuda, Tisno, Trbounje, Vir, Vrgada i Zlarin.

²⁰ Cetina, Ivoševci, Pađene i Turanj.

²¹ Čvrljevo, Dazlina, Divojevići, Galovac, ravnokotarska Gorica, Kijevo, Ljubitovica, Milići kraj Unešića, Nadin, Nevest, Pridraga, Škabrnje, Štikovo, Unešić, Veli Iž, Vrsi i Zemunik.

²² Cetina i Traživuci.

²³ Etnografske potvrde: Bibinje, Dazlina.

²⁴ Arbanasi, Pakoštane; u značenju "kupljeno odijelo": Sali. Etnografski su potvrđena i rodna razlikovanja: "veštíd" za muškarca a "ru'o" za ženu (Galovac, Kašić, Murvica, Šibuljina), te "veštíd" za muškarca a "roba" za ženu (Poljana, Ugljan).

²⁵ "Odjeća, obično žalobna" (Sali).

²⁶ Potvrda iz Kolana. ARj donosi samo jednu potvrdu iz Karadžićeva izdanja "Srpskih narodnih pjesama" iz 1846. (3: 366).

²⁷ Arbanasi. Riječ iz albanskog jezika za nošnju je "veshje", f., s izvedenicama "vesh, vishem" (Barić 1950: 557).

²⁸ Jedina etnografska potvrda ove riječi kao lokalne oznake za odjevenu cjelinu dolazi iz Ramljana. Nalazi se u arhivu Etnološkog atlasa Jugoslavije zabilježena zajedno s riječju "ruho". Upitnica ove teme je sročena pod naslovom "Odjeća i nošnja uopće", pod kojim niže 22 termina za podsjećanje i propitivanje, među kojima se "nošnja" ne ponavlja.

²⁹ U značenju "odjeća, nakit": šibenski otoci; u značenju "odjeća": Kali. Jedini hrvatski rječnik koji donosi "odoru" je Vrančićev, na dva mjesta u značenju njem. "Raub", plijen. Preostala leksikografska potvrda koju prenosi ARj (8: 648) je iz Karadžićeva Rječnika, koji isto tako opisuje "ono što uzmu od čovjeka kad ga na putu oplijene", a pod drugim značenjem donosi potvrdu iz okolice Sinja: "odijelo, ruho, oprava (na čovjeku i na konju)" (str. 461). Parčić pod "odorom" također daje značenje "plijen" kao i značenje uniforme s oružjem i

Prikazani domorodni nazivni fond, zasebni antroponimijski fond kao i naj-opsežnije leksikografsko sabiranje u Akademijinu rječniku daju za pravo pretpostavci da je vrlo česta govorna označnica iz predindustrijske epohe bila riječ "ruho". Nakon XIX. st. ovu riječ istiskuje riječ "nošnja", koja je u prvim domaćima uporabama u istome značenju bila rabljena kad i "nošivo".³⁰ Antroponimijski fond, koji je po svojoj naravi konzervativan, pokazuje da je kovkost riječi "nošnja" ograničena i recentna. Za razliku od drugih termina, nema je među takvim jezičnim tvorbama. To se daje razaznati i u formalnim i konzervativnim jezičnim tvorbama poput ovdašnjih povijesnih označnica za žalobnu odjeću "poruha", "porušica", "porušna odića", "porušiti se", biti "porušen", ili pak "narušiti"³¹ kakva u smislu povijesne tvorbe kod "nošnje" ne postoji jer je onemogućena već postojećom riječju "ponos" – istom prepozicijom dodanoj osnovi iz riječi "nošnja".

ZAŠTO NARODNA NOŠNJA NE MOŽE SMRDJETI

Tako se imenovalo u narodu. Među nazivljima humanističkih i povijesnih znanosti "ruho" se u povijesti umjetnosti ustalilo tek unutar pojma "liturgijsko ruho". Etnolozi su favorizirali "narodnu nošnju" koja je, kako polazno sažimlje studija o ženskoj narodnoj nošnji u Istri, "specifično **odijevanje** značajno za određeni kraj" (Radauš Ribarić 1997: 16, isticanje je naknadno). U sadržaju studije se pod "odijevanjem" misli na tekstilno i odjevno rukotvorstvo. Jedina opsežna tematska etnološka bibliografija do sada objavljena i važna za hrvatsku baštinu je "Bibliografija o narodnoj nošnji jugoslovenskih naroda" u izdanju Etnografskog muzeja u Beogradu, koja uključuje i npr. reference o povijesnom oružju, a regeste i uz naslov rabe izraze "narodno odelo" i "seoska nošnja" (Andrejić 1976). U metodološkom temeljcu hrvatske etnologije Antun Radić u poglavlju "Odišlo i obuča" napućuje pitati: "Kako se jednom riječju zove sve, što čovjek **oblači** ('odijelo', 'oprava', 'ruho'...)" (uz naknadno isticanje) i potom podrobnije o "odijelu za djecu",

---

opremom, kao i "konjsku odoru" (*sub odora*). Tanzlingher je jednom poznaje kao "plijen" (*sub spoglie del nemico*), a Jurin dvaput kao "haljinu, odiću" (*sub schema; habitus, vestis, ornatus, vestitus, vestimentum*). U istraživanom području Parčić je donio iduće tvorbe srodne ovoj riječi: odrti, odrpina, odrtina, odirak, odrpanac, poderina, poderčina, sadiralac, razdrieti. Riječ ishodi iz glagola "odrijeti, odirati", srodno glagolu "sadrjeti", sve u smislu namicanja plijena, sa zabilježenim riječima "odir" ili "odor" u značenju otimača, ili riječi "odirak" u značenju odrte krpe (ARJ 8: 618 i 594). Nakon 1990. se ovom riječju u službenom nazivlju zabacuje "uniforma", npr. u 33. članku "Zakona o pravima hrvatskih branitelja", a odatle se širi u javnoj uporabi uključivo i na štetu fraze "narodna nošnja". To je napose vidljivo u repliciranju "narodnih nošnji" i povijesnih kostima. Nepotvrđeno je i izvan jezičnog osjećaja kombiniranje u zamišljenom obliku "narodna odora".

³⁰ "Nošivo" je također nudilo tvorbeno zahvalan oblik, za kakvim je u Zadru Parčić posegnuo npr. u hrvatskom stupcu kao "šivo, šivnja". Takve su tvorbe dijalekatski i arhaično prisutne kao npr. "pivo" u značenju napitaka i pića uopće, ili riječi "ivo" u značenju hraniva, jestiva i hrane uopće (od "jesti", tj. ikavski "isti"). Izvan granica osnove iz glagola "nositi", osnovu za ovakvu općenitu riječ mogao je ponuditi i glagol "prtiti", gdje se kao i u "nošenja" nešto nosi. "Prtivo", "prtenina" i dr. izvedenice su, ipak, otprije prisutne u lokalnim govorima.

³¹ U iškopj oporuci pisanoj glagoljicom iz 1662. godine u značenju oduzimanja dobara udovici ako se nanovo uda (Anzulović 1999: 111).

"muškom odijelu" uz koje je predviđeno pitati i o oružju, o "ženskom odijelu", a u dodatku još i s pitanjima: "Drži li svako selo svoju nošnju za najljepšu...?", "prodaje li se domaće odijelo?" i još o "starinskom odijelu", "narodnom odijelu" i "kupovnom odijelu" (Radić 1936 [1897]: 24-25). Istaknute istraživačice tradicijskog i povijesnog odijevanja i tekstila Đurđica Petrović i Mirjana Prošić-Dvornić su u bogato ilustriranoj knjizi "Narodna umetnost", koja je 1983. godine izašla u nizu "Umetnost na tlu Jugoslavije" sklonije baratati s uključivijim pojmovima poput: "domena odijevanja", "odjeća", "odjevni predmeti", kao i "narodna nošnja". Zanimljivo je da je sveučilišni udžbenik iz 1974. godine, koji je za studij primijenjene umjetnosti skupio povijesne i tradicijske primjere iz čitave bivše federacije nominalno naslovljen kao "Odelo i oružje", dok je u polaznom definiranju gradiva izrijekom riječ o nošnji ("u užem smislu, to je način na koji se **oblači**, izbor odela i ukrasa tela... uključujući tu i frizuru i bojenje kože i prstiju", isticanje je naknadno (Vasić 1974: 7)). Pojmovi povijesna nošnja i povijesni kostim ovdje se uzimaju kao istoznačnice (Vasić 1974: 8-9). Gabriella Schubert u svojem članku na srpskom jeziku iz 1986. o metodologiji istraživanja nošnji na Balkanu u uvodnome dijelu rabi naziv iz naslova "nošnja", potom izrijekom kao "takozvana narodna nošnja", a u raspravnome dijelu teksta kao "odeća" i "odevanje" (Schubert 1986: 105-106), naglašavajući istraživački zadatak odgonetavanja značenja i značaja a ne materijalne opazivosti odjernih predmeta prisutnih u sastavu odjeće. U današnjem hrvatskom sveučilišnom udžbeniku (Čapo-Žmegač i dr. 1998) predmetno je poglavlje naslovljeno riječju "Odijevanje", i polazno pod tim pojmom u etnologiji definira svekoliko opremanje ljudskoga tijela, tj. odjeću, obuću, nakit te češljanje, odn. uređenje glave. "Narodna nošnja" se konstatira kao književno-jezični pojam koji seljački govor prije nije poznao (Muraj 1998: 109).

Američka istraživačica europskih narodnih nošnji je u terminološkim polazištima za zbornik radova više autora naglasila da se pod "narodnom nošnjom" ("folk dress") najšire misli na tradicijsku odjeću koju nose ljudi izvan gradova, a u novije doba i na odijevanje bilo koje skupine unutar pripadne kulture. Riječ "costume" se u tome smislu zamjenjuje s "dress" da bi se izbjegla pomutnja s kazališnim ili povijesnim kostimima. Definicija koju rabi uključuje bilo kakav način uređivanja, označavanja ili mijenjanja izgleda ljudskog tijela pomoću kulturno razumljivih simbola i oblika (Welters 1999: 3).

U kulturnoj antropologiji značenjskim poljem pojmova vezanih uz odijevanje najviše se bavio istraživački par Mary Ellen Roach-Higgins i Joanne Bubolz Eicher. U uvodu zbornika iz 1965. konstatiraju da se više povezanih pojmova odnosi na samoprouzročene promjene izgleda ili konture ljudskog tijela, počevši s pojavom, odijevanjem, ukrasima, odjećom, nakitom do kozmetike, te stoga sve i rabe, no ističu najveću važnost pojmova odjeća ("dress") i nakit ("adornment") kao najdeskriptivnijih i najuključivijih. Smatraju da odjeća ("dress") ne znači samo nošene odjevne predmete već i čin odijevanja odjećom i dodacima ("accessories", sve u predgovoru na str. VII.). U članku iz 1989. obrazlažu da daju prednost pojmu "odjeća" ("dress") zbog neopterećenosti vrednovanjima ili predrasudama i široke semantičke uključivosti. Pojam definiraju kao promjene tijela i dodatke tijelu, što otvara vrata uključivanju opažanja od

frizura, preko bojanja kože, bušenja ušiju, osvježivanja daha do regularnijih sastavnica poput odjevnih predmeta, nakita i svakovrsnih drugih dodataka tijelu (Roach-Higgins i Eicher 1965: 1). U članku objavljenom 1992. ono što su 1989. predstavile kao pitanje i ogled sad utvrđuju kao odjeću ("dress") koja se ima razumjeti kao skupina modifikacija i/ili dodataka tijelu. Autorice smatraju da im takva konceptualna definicija odjeće omogućuje da identificiraju, klasificiraju i opišu promjene i dodatke tijelu s poljem istraživanja koje preporučuju označiti kao istraživanje društvenih aspekata odjeće (Roach-Higgins i Eicher 1992: 1, 7).

Angelos Baš je 1970. začeo knjižni niz s naslovom "Noša na Slovenskem v poznem srednjem veku in 16. stoletju" da bi idućim naslovom iz 1987. naglasio programatsku promjenu: "Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času (1. polovica 19. stoletja)", konzistentno i u knjizi iz 1992. "Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju". Kako to istim riječima razjašnjava u uvodima ovih izdanja, domaću riječ "noša" zamijenio je riječju "oblačilni videz" (odjevni izgled) jer je "nošnju" nakon XIX. st. nemoguće rabiti za imenovanje neseoskog odijevanja poput radničkog, gradskog ili plemićkog. Odjevni izgled za njega uključuje odjeću ("oblačila" u užem značenju), oglavlja, obuću, nakit, odjevne dodatke ("accessories"), frizuru, tjelesnu čistoću i pušenje u izvanjski opazivim oblicima. Tako zadani istraživački predmet naziva "oblačilna kultura". Ako etnologiji, kao znanosti koja se takvim predmetom istraživanja bavi, u ovakvim analizama kulture življenja nedostaje odgovarajućih radova, Baš smatra da joj ostaje ulaziti i u ovakva područja. Zbog ograničenja izvora iz tako definiranog polja zanimanja potom izdvaja kulturu odijevanja radnika, kao i nositelje uniformi i livreja (Baš 1987: 7-8; Baš 1992: 7-8).

Kulturnopovijesnoj teorijskoj školi etnologije glavni je istraživački predmet bila geneza kulturnih pojava, a u području odijevanja riječ je bila o prepoznatljivim različitostima predstavljenim materijalnim pokazateljima: predmetima, dodacima ili uređivanjima poput upletanja kose kao dijela oglavlja. Stoga je razumljivo da je definiranje "narodne nošnje" samo onim što se oblači, onim što je predmetno prisutno i, kao posljedak kulturne prakse, neposredno opazivo. Kao primjer propuštenog i postupno uključivanog u novije definicije, Anthony Synnott se u članku koji je 1991. programatski najavio i knjigu o ovoj temi pita: koliko je tjelesni miris validan predmet znanstvenog interesa u kulturnim značenjima? Miris je, kako sažimlje, vrlo osobno obilježje, fiziološki izravno, te sposobno potaknuti prisjećanje, osjećaje ili promijeniti ponašanje. Opažanje mirisa je i moralna konstrukcija stvarnosti. Skupina tjelesnih mirisa ima više i svakoj od njih se može dogoditi da u jednoj kulturi budu protumačeni na jedan način, a u nekoj drugoj na drugi. Primjerice, u Bibliji je sam Jahve podučio Mojsija kojim će aromatičnim tvarima u svojem narodu pripravljati lijep miris, kao što je pristupanje bogoslužju popraćeno rasprostiranjem ugodnih mirisa (Izl. 30: 22-24).³² Miris posve sigurno nije bio dio opisa

---

³² Uopće se riječ "miris" sa svojim izvedenicama u zagrebačkoj Bibliji navodi 109 puta, riječ "dah" 75 puta, a riječ "vonj" 3 puta. Među 86 odjevnih, tekstilnih i nakitnih termina u Bibliji od "mirisa" i "daha" češće su riječi

narodnih nošnji, iako se u nekim najiscrpnijim opisima mirisi gotovo mogu osjetiti pri čitanju. Ardalić tako bilježi da Donji Bukovičani (kojima je u Đevrskama i sam pripadao) Gornjane iz poruge nazivaju "Perčinašima" jer imaju duge perčine namazane maslom. Znajući da se neinspirana kosa prilagođava razinom lučene masnoće pa u takvu stanju može dugo ostati, lako se može pretpostaviti kakav je miris mogao pratiti te nositelje kićenih koporana kakvi se opisuju dalje u članku i, možda, time potaknuti bilježitelja na zapisivanje ove susjedne navade (Ardalić 1899: 115).³³ S druge strane, osobni miris i održavanje čistoće tijela i odjeće tema su kakva se u kulturi odijevanja nadovezuje na kakvoću tekstila, njegovu razmjenu i mehanizme vremenitih društvenih interakcija kakve je iz privatnih bilježaka, inventara i policijskih zabilježaka maestralno raščlanio Roche (Roche 1994: 364-395; Seid 1987: 100). Poanta s mirisom kao dijelom kulture odijevanja, npr. današnje koja uključuje i izbor miomirisa, jest da se miris s narodnom nošnjom ne može prikazati iza stakla izložbene vitrine. Inscenacije "narodne nošnje" uključuju svečane odjevne predmete kojima se podrazumijeva isključenost običnih vonjeva radnog ili uopće životnog ambijenta (znoj žetelaca na insceniranoj žetvi sa smotri nije dio "narodne nošnje" jer je odijevanje na takvu mjestu na predstavljačkom a ne radnom zadatku), a miris se ne može emitirati posredovanjem medija, čija tehnička narav zna prilagođavati i prekrajati zvučnost i slikovitost prikazivanog zbivanja. Ono što je od početka uporabe pojma "narodna nošnja" konceptualno ili tehnički neprikladno za doživljaj eventualno pripadnog mirisa, u današnje vrijeme zakonskog zabranjivanja javnog pušenja može biti društveno delikatno i za evociranje npr. povijesne i folklorne kulture lule kao dijela "narodne nošnje". Stoga je "narodna nošnja" podroban inventar predmeta za oblačenje i kićenje, no s prvom promjenom dolazi na red i pitanje je li neka komponenta važna kao njegov taksativni dio ili kao odgovor na funkcionalnu, simboličku ili neku drugu potrebu u kulturi svoje zajednice.

ZAKLJUČAK

Terminološka analiza "narodne nošnje" tek je polovica puta do analize "narodne nošnje" uopće.³⁴ Roberta Pollack Seid je 1987. godine u analizi povijesne kulture odijevanja za bačenog francuskog pirinejskog sela, oslanjajući se na radove više francuskih etnologa, podrobno pokazala da je distinktivna lokalna nošnja u danas respektiranu obliku nastala u XIX. st. kao tada materijalno omogućen odgovor na nove načine komunikacije sa stranci-

---

samo "haljina" i "odjeća" (iz vlastitog ekscerptiranja Biblijske konkordancije). Ljudska pojava jest, dakle, definirana i mirisom.

³³ Muško mazanje kose s repom česta je europska tečevina predindustrijskoga doba. Nošenje perčina je u Vojnoj krajini zabranjeno 1805. godine. Vojnici svoju ravnomjerno ošišanu kosu više nisu smjeli mazati, dok su je časnici i dalje imali održavati mazanjem i posipanjem puderom (Nikolić 1978: 114, 175). Nad promjenama hrvatskih običaja u vojničkom nošenju kose i facijalne kosmatosti u XVIII. st. zdvajao je Filip Grabovac (Pederin 1970: 140).

³⁴ U nas v. Schneider (1971: 5) i Brenko (1994: 28-29), za sintezu v. Oakes i Hill (1970: 67). Sumarnu konstataciju u obradama povijesnog gradiva koje je prethodilo XIX. stoljeću daje Roche 1996: 375 i 2000: 194.

ma i državom, koji su tražili takvo simboličko dobro. Na mjestu gdje Seid govori o pregači, koja je u danas kodificiranu obliku tijekom pretprošlog stoljeća bila rezultat interakcija s građanima i njihovom poslugom (1987: 122), na pamet može pasti sjevernodalmatinski primjer kićenih koporana s vezanim likom stabla života koje su zadarski i šibenski obrtnici u drugoj polovici XIX. st. radili na narudžbu "kolunaša", tj. pripadnika domaće postrojbe *Colona mobile*, koju bi danas okrstili interventnom policijom. Kolunaše je pratila posebna reputacija i bili su oštećeni za odjeću (Oršolić 2007: 472). Jesu li u narodnoj starini ovakvi kićeni koporani bili to prisutnijom tradicijom ili su se uopće mogli priuštiti tek u ekonomiji seljaštva s početka agrarne reforme?

Treba li, stoga, zabaciti "narodnu nošnju" za ljubav starijeg jezičnog blaga ili isključivim modernizacijama kroz "kulturu odijevanja" ne bi li znanost i u novom vremenu izgledala provjereno djelotvorno? Prave koristi od takva usiljenog uozbiljavanja ne bi bilo. Tek nam ostaje drugim očima vidjeti sve današnje preoblike i izmjene koje se iz raznih formalnih razloga u svega nekoliko koraka prizivanja starijih stanja uvijek mogu diskvalificirati. Kakve svrhe od vaganja autentičnosti "narodnih nošnji", kad je i sam pojam u narodu povijesno recentan stranac? U doba kad više nitko ne proizvodi ili namiče svoju odjeću u društvenom kontekstu samodostatnih kućnih gospodarstava iz godina ustanovljavanja etnologije, takva propitivanja ipak donose koristi lokalnim zajednicama i imaju svoju svrhu. Uočavajući proces, a ne recentnije ili starije stanje zamrznuto pod mikroskopom, u okolnostima novih inačica svečanih kostimiranja otvaraju se nove metodološke mogućnosti. "Ispravno" i "istinito" odijevanje kakvim se predstavlja zajednica može poprimati različite oblike, naglašavajući kreativnu narav čina odijevanja (s pripadnim aspektima tržišta za proizvode kreativnih industrija) i dijeleći moralni aspekt "ispravnosti" s modom. Kako poentira Regina Bendix, takva je kulturna potreba u srži emocionalne i moralne naravi (1997: 7; usp. i Ceribašić 2003: 21). Respekt za tradiciju, lokalna znanja i kulturne prakse što ih polučuju sadrži i respekt za drukčiji kontekst njihovih poraba od onog koji je doveo i do nastanka discipline sa čijih se opažališta terminološki polariziranim instrumentima i danas živo motre pokreti na polju. Naravno da je dobar dio ovakvih propitivanja najkorisniji u obiteljskom krugu struke, ne zbudjujući zajednice i javnost. Upućeni i u takva senzibiliziranja, može im biti tim više na korist.

KRATICE

Arj = Akademijin rječnik (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*), 23 sv. Zagreb: JAZU, 1880.-1976.

HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 12. sv. Zagreb: Novi liber i Jutarnji list, 2004.

LP = *Leksikon prezimena*. Zagreb: Institut za jezik, 1976.

SER = Skokov etimologijski rječnik (*Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*), 4 sv. Zagreb: JAZU, 1971-1974.

NAVEDENA LITERATURA

- Andrejić, Ljubomir. 1976. *Bibliografija o narodnoj nošnji jugoslovenskih naroda*. Beograd: Etnografski muzej. [Posebna izdanja, sv. 8]
- Anzulović, Ivna. 1999. "Nazivlje ženske odjeće zadarskog područja u pisanim izvorima". *Zadarska smotra* 4-6 (Domaća rič 6): 109-133.
- Ardalić, Vladimir. 1899. "Bukovica." *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 4 (1): 113-126.
- Barić, H[enrik]. 1950. *Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i arbanaskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Baš, Angelos. 1987. *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času (1. polovica 19. stoletja)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Belović-Bernadzikowska, Jelica. 1898. *Gragja za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada*. Sarajevo: Zemaljska štamparija.
- Bendix, Regina. 1997. *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison: The University of Wisconsin.
- Bogišić, Baltazar. 1874. *Grada u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga*. Zagreb: JAZU.
- Bonifačić, Vjera. 1996. "Ethnological research in Croatia: 1919 to 1940". *Narodna umjetnost* 33 (2): 239-263.
- Bonifačić, Vjera. 1997. "O polisistemske teoriji, folklorizmu i suvremenim pristupima istraživanju tekstila". *Narodna umjetnost* 34 (2): 137-151.
- Bonifačić, Vjera. 2008. "Etnološka istraživanja i kanonizacija 'izvornih' narodnih nošnji u Hrvatskoj 1930-ih". *Etnološka istraživanja* 12/13: 9-27.
- Brenko, Aida. 1994. "O modi i narodnoj nošnji." U *Zagrebačke uspomene: etnografske slike grada*. Zagreb: Etnografski muzej.
- Ceribašić, Naila. 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Čapo Žmegač, Jasna, i dr. 1998. *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Dimić, Ljubodrag. 1997. *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*. Beograd: Stubovi kulture.
- Elias, Norbert. 1996. *O procesu civilizacije: sociogenetska i psihogenetska istraživanja*. Zagreb: Antibarbarus.
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Hollander, Anne. 1988. [1978.] *Seeing through clothes*. London: Penguin.
- Ilg, Urlike. 2004. "The Cultural Significance of Costume Books in Sixteenth-Century Europe". U *Clothing Culture, 1350-1650 (The History of Retailing and Consumption)*. Catherine Richardson, ur. Aldershot: Ashgate Publishing.

- Iveljić, Iskra. 2007. *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam International.
- Kale, Jadran. 1999. "Tematski odabir iz Kalepina". U *Jezikoslovac fra Josip Jurin, zbornik radova sa znanstvenog skupa*. Šibenik i Primošten: Gradska knjižnica Jurja Šizgorića i Ogranak Matice hrvatske.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1898. [1818.] *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*. Biograd [Beograd]: Štamparija Kraljevine Srbije.
- Kašić, Bartol. 1990. [1599.] *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Lixfeld, Hannjost. 1994. *Folklore and Fascism: The Reich Institute for German Volkskunde*. Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press.
- Makarović, Marija. 1972. "Narodna noša". *Slovenski etnograf* XXIII-XXIV: 52-68.
- Muraj, Aleksandra. 1998. "Obrisi svakidašnjega života." U *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Jasna Čapo Žmegač i dr., ur. Zagreb: Matica hrvatska, 23-150.
- Muraj, Aleksandra. 2006. "Odnos građanstva spram narodne nošnje i seljačkoga tekstilnog umijeća." *Narodna umjetnost* 43 (2): 7-40.
- Nikolić, Desanka. 1978. "Odevanje graničara Vojne krajine u XVIII i XIX veku". Beograd: SANU.
- Oakes, Alma, i Margot Hamilton Hill. 1970. *Rural Costume: Its Origin and Development in Western Europe and the British Isles*. London i New York: Batsford i Van Nostrand Reinhold Company.
- Oršolić, Tado. 2007. "Seoske straže i poljsko redarstvo u Dalmaciji (od 1814. do druge polovine XIX. st.)". *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49: 467-481.
- Parčić, Carlo A. 1901. *Vocabolario croato-italiano, terza edizione corretta ed aumentata*. Zara: Tipografia editrice "Narodni list".
- Pederin, Ivan. 1970. "Grabovčeva koncepcija hrvatskoga narodnog preporoda". *Kačić* 3: 139-145.
- Petrović, Đurđica i Mirjana Prošić-Dvornić. 1983. *Narodna umjetnost*. Beograd, Zagreb i Mostar: Jugoslavija, Spektar i Prva književna komuna.
- Radauš Ribarić, Jelka. 1997. *Ženska narodna nošnja u Istri*. Pazin i Zagreb: Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila" i Institut za etnologiju u folkloristiku.
- Radić, Antun. 1936. *Narod i narodoznanstvo*. Zagreb: Seljačka sloga.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1976. "Razmišljanje o narodnoj nošnji i modi". *Narodna umjetnost* 13: 113-122.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 2002. "Haški sud i antropološka ekspertiza: jedna tužna priča o folkloru". *Narodna umjetnost* 39/2: 9-32.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 2001. *Etnologija i etnomit*. Zagreb: ABS95.
- Roach, Mary Ellen, i Joanne Bubolz Eicher, ur. 1965. *Dress, Adornment, and the Social Order*. New York, London i Sydney: John Wiley and Sons.

- Roach, Mary Ellen, i Joanne Bubolz Eicher. 1989. "Social Aspects of Dress: A Position Paper with Thoughts on Identity and Dress". *ACPTC National Meeting – Pre-conference workshop*, Fall (November).
- Roach, Mary Ellen, i Joanne Bubolz Eicher. 1992. "Dress and Identity". *Clothing and Textiles Research Journal* 10 (4): 1-8.
- Roche, Daniel. 1996. *The Culture of Clothing: Dress and Fashion in the Ancien Regime*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roche, Daniel. 2000. *A History of Everyday Things: The Birth of Consumption in France, 1600-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schneider, Marijana. 1971. *Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske.
- Schubert, Gabriela. 1986. "Metodska pitanja u istraživanju nošnji balkanskih naroda". *Makedonski folklor* 19: 105-111.
- Seid, Roberta Pollack. 1987. *The Dissolution of Traditional Rural Culture in Nineteenth-Century France: A Study of the Bethmale Costume*. New York i London: Garland.
- Staruch, Sally Ballog. 1990. *The contemporary Slovak folk costume tradition: Ethnicity and the invention of culture*. University of Massachusetts. [Disertacijski rukopis.]
- Synnott Anthony. 1991. "A sociology of smell". *Canadian Revue for Sociology and Anthropology* 28 (4): 437-459.
- Šulek, Bogoslav. 1842. "O važnosti narodne nošnje". *Danica ilirska* 52: 203-206 i 53: 208-209.
- Vasić, Pavle. 1974. *Odelo i oružje*. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Univerzitet umetnosti.
- Vrančić, Faust. 1971. [1595.] *Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika*. Zagreb: Liber.
- Welters, Linda. 1999. "Introduction: Folk Dress, Supernatural Beliefs, and the Body". U *Folk Dress in Europe and Anatolia: Beliefs about Protection and Fertility*. L. Welters, ur. Oxford i New York: Berg.

HOW FOLK IS "FOLK COSTUME"?

Summary

This article questions the general term "folk costume", a neologism introduced in the Croatian language in the 19th century. The romanticist invention of this term was preceded by the establishment of the notion of a true and correct costume that has, since the Renaissance period, been upgraded on earlier allegorical representations. The author analyses the related folk terminology and its meanings in the wider Croatian and narrower North Dalmatian framework. The article outlines the local disciplinary usage of the term, as well as the global terminological situation today. It ends with the proposition

for a terminological rehabilitation that legitimizes the refreshed methodological possibilities already widely used in many works.

Keywords: folk costume / canon / terminology / codification / Romanticism